

Două scrieri premonitorii: *Moneda fantazienilor* de Ion Pena și *Ferma „Coțofana veselă”* de Radu Tudoran

de Daniel Luca

Introducere

Moneda fantazienilor de Ion Pena (1911-1944), cu subtitlul „povestire utopică”, a văzut pentru prima oară, parțial, lumina tiparului în numărul de Crăciun al ziarului *Drum* din anul 1937. Autorul propune două reforme într-un stat, Fantazia, ajuns la marginea prăpastiei din punctul de vedere al vieții economice și sociale: **reforma monetară** (ce presupune adoptarea unei monede cu devalorizare perpetuă) și **reforma agrară** (în două etape: prima, de fărâmițare a marilor moșii, iar cea de a doua de colectivizare, care va cunoaște o evoluție continuă, atrăgând după sine și reforma industrială, a învățământului, devenind practic o reformă absolută). Romanul *Ferma „Coțofana veselă”* de Radu Tudoran (1910-1992) a apărut în același an cu *Ferma animalelor* de George Orwell (1946) și are în prim-plan preluarea unei ferme de către animale, sub conducerea măgarului Cristofor.

Prorind de la caracteristicile genului utopic, vom proceda, în cele ce urmează, la revelarea aspectelor din aceste două scrieri care se vor regăsi, nu peste multă vreme, și în societatea românească. Din punct de vedere teoretic, ne-au fost de un real folos lucrările: *Iluzia ipostaziată* de George Achim, *Reconstrucția utopiei* de Fernando Ainsa, *Utopia sau criza imaginarului* de Jean-Jacques Wunenburger, *Contrautopii* de Florin Manolescu și *Ion Pena în universul literar* de Victor Marin Basarab. Prin folosirea ca metode de studiu a observației și a analizei istorice și comparative, vom devoala caracterul lor premonitoriu.

Utopii și texte premonitorii

Semnificația noțiunii de „utopie” este „loc care nu există”, „situat nicăieri”, iar cel care a dat naștere acestui gen literar este considerat Thomas More, odată cu publicarea lucrării *Utopia* (1516), prin care se înțelege proiectarea „în locuri izolate în spațiu sau îndepărtate în timp” a unei societăți ideale, „aparent în afara cauzalității istorice”¹.

Caracteristicile genului utopic sunt: insularitatea, atemporalitatea, autarhia, planificarea urbană, reglementarea și rezistența.

Insularitatea. „Reprezentarea geografică a utopiei într-un spațiu izolat este esențială”²; din această perspectivă, acțiunea povestirii *Moneda fantazienilor* se desfășoară într-o țară imaginară, Fantazia: „Fantazia este astăzi o țară înfloritoare. Înainte cu zece ani însă, reaua stare domnea atotputernică în toate clasele sociale”³, iar cea a romanului *Ferma „Coțofana veselă”* în ferma domnului Ionescu, aflată undeva la „miază noapte” de București, care se numește „Coțofana veselă” - nume oarecum neobișnuit, totuși foarte la locul lui. Fiindcă (...) la intrarea fermei, într'unul din cei doi mari ulmi ce-i străjuiesc intrarea, și-a făcut cuibul o coțofană veselă care locuiește acolo cu soțul ei și cu vreo zece pui zglobii”⁴;

Atemporalitatea. Absența unui timp istoric, existând condiția unui „prezent definitiv, imuabil, a cărui istorie anterioară este ignorată”⁵; această condiție, spre deosebire de romanul în discuție, nu este respectată întru totul în povestirea „Moneda fantazienilor”. Aici timpul narativ este cel prezent, iar timpul istoric este determinat în mod cert, însă este ... viitor: prima parte a acțiunii se desfășoară în anii 1949-1950, iar cea de a doua între 1925-2000;

Autarhia. „Utopia clasică reduce la un minim strict raporturile de schimb economic”⁶; nici această caracteristică nu este respectată întru totul în *Moneda fantazienilor*, și tocmai absența schimburilor comerciale constituie motivul implementării reformei monetare: „Puținele afaceri mai fericite realizau beneficii de cerșetor, iar majoritatea orbecăiau între faliment și speranță. Cauzele care duseseră la această situație nenorocită erau multiple, dar printre cele mai importante era lipsa de încredere, promovată de prăbușirile răsunătoare ale celor mai puternice instituții de credit” (p. 193); pe de altă parte, *Ferma „Coțofana veselă”* respectă această cerință, serviciile efectuate fiind

² *Ibidem*, p. 19.

³ Ion Pena, *Scrieri*, București, Editura Printech, 2011, p. 192.

⁴ Radu Tudoran, *Ferma „Coțofana veselă”*, București, Întreprinderile de Editură SAR, [1946], p. 5.

⁵ Fernando Ainsa, *op. cit.*, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

¹ Fernando Ainsa, *Reconstrucția utopiei*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 17.

răsplătite ... „în natură”; popa Pomană, de pildă, acceptă să facă slujba de cununie dintre taurul Pamfil și vaca Elvira, dar nu pe radaș: „- Iacă, fiindcă recunosc în tine un drept servitor al lui Dumnezeu, am să-ți cunun finii. (...) Dar gândesc c'ai să-mi trimiți acasă vreo două-trei perechi de păsări și ceva mălai” (p. 94);

Planificarea urbană. „Cetatea ideală este unul din topos-urile cele mai frecvente ale gândirii utopice”⁷; în ambele scrieri avem de-a face cu o planificare, însă nu doar urbană, ci a societății în ansamblul său - la Ion Pena: „am întocmit un raport detaliat în acest sens și l-am trimis oamenilor de frunte ai țării, atât politici cât și de știință, ca să-și dea avizul” (p. 195) - ori rurală - la Radu Tudoran „-Vreau ca nimic din viața fermei să nu se schimbe! (...) Vă voi împărți îndatoririle, după priceperea fiecăruia dintre voi” (p. 45);

Reglementarea. „Se traduce în colectivismul omogenizator al vieții, munca și organizarea timpului liber al locuitorilor orașului ideal, împărțit în cartiere precise”; acest colectivism se regăsește, de asemenea, în ambele lucrări. În *Ferma „Coțofana veselă”*: „Acum tu (vacă Miercana - n.n.) vei merge la bucătărie și te vei îngriji de cozonaci. (...) Tu (armăsarul - n.n.) te pricepi la motoare, dacă nu mă înșel! (...) Atunci tu te vei ocupa de camionetă. (...)” (p. 45-48), „Măria Sa Împăratul nostru a adunat animalele și împarte porunci la toată lumea ” (p. 50), iar în *Moneda fantazienilor*: „Pe pământul astfel comasat va lua ființă la 1 februarie 1960 forma cea nouă de conviețuire socială numită «coop». În aceasta se vor primi exclusiv oameni săraci, lipsiți cu desăvârșire de pământ sau orice altă avere” (p. 248);

Rezistența. „Nu lipsesc din toate aceste cărți nici simbolurile rezistenței”⁸; în *Moneda fantazienilor* simbolul rezistenței este întruchipat de Tibon, „fâlnic în încruntarea sa (...). Cu Tibon moare ultimul cetățean al lumii vechi (...), ultimul individualist și liberalist” (p. 275), iar în *Ferma „Coțofana veselă”* de Azorel, care preferă să se sinucidă decât să fie de partea noii orânduiri: „- De durere, că stăpânii lui stau închiși. Două luni de zile n'a mâncat nimic, până s'a prăpădit” (p. 186) și de porc.

Într-o primă clasificare, există două tipuri de utopii: **utopiile ordinii**, care descriu o stare ideală a ființei, utopii de tradiție populară și revoluționară și **utopiile libertății**, ce definesc ființa ideală a statului, utopii instituționale și totalizante, chiar totalitare⁹. Sub acest aspect, ambele opere fac parte din cea de a doua categorie, fiind utopii instituționale și chiar totalitare.

După o altă clasificare¹⁰, există trei tipuri de utopii: **utopia directă**, ce vizualizează un stat universal, considerat a fi ideal (din această categorie face parte și *Moneda fantazienilor* de Ion Pena); **satira sau parodia utopică**, **contrautopia sau utopia negativă**, ce înfățișează o societate cu aceleași idealuri, dar în termeni antinomici absoluți: tiranie, sclavie, anarhie,

dezumanizare (aici intră romanul *Ferma „Coțofana veselă”* de Radu Tudoran); **utopia tehnologică**, unde progresul științei duce la stăpânirea fenomenelor naturii și chiar a proceselor intelectuale.

Ce sunt *Moneda fantazienilor* și *Ferma „Coțofana veselă”*?

Din cele de mai sus rezultă, așadar, faptul că scriitura utopică (re)prezintă viitorul, aceasta corespunzându-i excluderii „dintr-o temporalitate a idealului, cetatea ce va să vină fiind proiectată într-un viitor nedeterminat; așadar ea constituie într-o oarecare măsură vectorul rece al unei utopii care se încălzește altundeva în activismul mesianic”¹¹, iar povestirea *Moneda fantazienilor* de Ion Pena și romanul *Ferma „Coțofana veselă”* de Radu Tudoran aparțin genului utopic.

Moneda fantazienilor de Ion Pena este o utopie directă ce „divulgă în bună manieră swift-iană un proces, o investigare atentă și lucidă a unei lumi care se anunța, cel puțin, cu precizie după Ialta”¹². Prin participarea directă a naratorului suntem introduși într-o lume ideală doar în aparență, în spatele „minunilor” prezentate aici ascunzându-se **tirania, totalitarismul**. După cum constată același autor¹³, „este curios, totuși, că Ion Pena, în anii 1937-1942 vorbea despre tiranie, împrumutând, cooperativizare, despre stalinism cu o extraordinară percepție a realităților din 1953, 1962, 1989 și 2000”.

Reforma agrară cunoaște la Ion Pena două etape: **împrumutarea și colectivizarea**. Așa se va întâmpla și în România de după cel de-al doilea război mondial. **Împrumutarea:** „În numele necesităților naționale am decretat exproprierea tuturor moșiilor mai mari de 100 de hectare și împărțirea lor în loturi de câte 5 hectare la fiecare familie țărănească. Marii proprietari vor rămâne numai cu câte 100 de hectare fiecare” (p. 228). Ce se va întâmpla peste puțină vreme în realitate? În România anului 1945, prin decretul din 23 martie, s-a purces la înfăptuirea reformei agrare „prin exproprierea proprietăților agrare de 50 ha în sus și împrumutarea țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin”¹⁴. Așadar, există doar o diferență de 50 de hectare până la limita minimă de la care începe exproprierea între imaginație și realitate. Care este consecința exproprierii? În povestire: „În multe părți țăranimea refuza deja să mai muncească pe moșii, preferând să îndure foamea, amestecată cu puținul din ogorul părintesc, decât să mai umple hambarele boierilor și buzunarele logofeților” (p. 229), iar în realitate s-a ajuns la violențe („ocuparea în forță a moșii-

¹¹ Jean-Jacques Wunenburger, *Utopia sau criza imaginarului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 142.

¹² Victor Marin Basarab, *Ion Pena în universul literar* în „Contact internațional”, vol. 25, nr. 127-128-129-130/2015, p. 100.

¹³ *Ibidem*, p. 100.

¹⁴ Gh. Micle, *Răscoala pământului. Istoria luptelor politice ale țăranimii române, 1933-1945*. Apud: Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice* în Dorin Dobrinu și Constantin Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii României (1949-1962)*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 48.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ Florin Manolescu, *Contrautopii* în „22”, nr. 11/1992, p. 15.

⁹ Apud: Fernando Ainsa, *op. cit.*, p. 23.

¹⁰ Northrop Frey, *Varieties of Literary Utopias*. Apud: George Achim, *Iluzia ipostaziată*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002, p. 27.

lor și împărțirea lor”¹⁵) ori luarea în stăpânire a unor pământuri ce nu trebuiau a fi împărțite. Abuzurile intervin, prin urmare, atât în imaginar, cât și în real, doar modalitatea specifică de exprimare diferă.

Colectivizarea: aminteam mai sus de „coop”. Aceasta va deveni în realitate, nu peste multă vreme, celebra C.A.P. (Cooperativa Agricolă de Producție), urmașa Gospodăriei Agricole Colective. La Ion Pena colectivizarea începe după o perioadă de 30 de ani de la împrumut și apare ca o necesitate în urma „pulverizării” pământului și constă, etapizat, în interzicerea cumpărării pământului arabil de către particulari, cedarea de către micii funcționari, micii comercianți și micii meseriași a pământului arabil de până la 3 hectare către stat (contra cost), cumpărarea pământului de către stat vreme de 5 ani de la oricine va

vrea să vândă și comasarea întregului pământ rezultat, pământ pe care va lua ființă „coop”-ul (p. 246-248). Aici „se trăiește, se muncește, se organizează și se administrează în comun, după cele mai moderne principii” (p. 255). Nu este o surpriză, prin urmare, dezvoltarea continuă a „coop”-urilor, ajungându-se la „satul-« coop »”: „Un sat nou, ridicat după ultimele principii științifice, estetice și igienice” (p. 260).

În România, la plenara Comitetului Central al P.C.R. din 3-5 martie 1949, s-a stabilit un program detaliat de transformare socialistă a agriculturii. Acest program a preconizat „înfăptuirea gradată a colectivizării, sugerând să se înființeze la început un număr relativ mic de asociații, care să aibă rolul de gospodării-model”¹⁶. Procesul colectivizării a fost un proces de lungă durată (1949-1962), și nu s-a întins doar pe 5 ani, termen

¹⁵ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 48.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54.

întâlnit în *Moneda fantazienilor*. Termenul a fost așa de mare și datorită rezistenței țărănimii, rezistență învinsă, adeseori, cu forța brută („Luni seara a venit o mașină și a ridicat doi chiaburi, doi țărani săraci și unul mijlocaș... I-au ridicat luni noaptea și marți au venit acasă. Erau bătuți groaznic...”¹⁷). În *Moneda fantazienilor* rezistența este învinsă prin constrângere economică: „Oriunde mă întorc (Tibon – n.n.) mă întâmpină ceața și disperarea. Ai clădit în jurul meu un zid mai tare ca fierul și mai întunecat ca noaptea. Grâul meu putrezește în hambare fiindcă nu mai există nimeni care să-l cumpere. Banul meu ruginește în pungă fiindcă nu-l mai primește nimeni. Uneltele mele de plugărie sunt vechi și rupte fiindcă nu mai găsesc altele noi și nici fierar să le cârpească” (p. 275).

Pe de altă parte, întâlnim în povestirea *Moneda fantazienilor* un termen care se va încetățeni după cel de-al doilea război mondial - „chiabur” („Totul era să obligăm banul să circule, să-l gonim afară din toate colțurile, deopotrivă din seiful bancherului, din ciorapul burghezului, din chimirul țaranului chiabur” - p. 196). În viziunea comunistă, chiabur era acel țaran care, indiferent de suprafața de teren avută, folosea forța de muncă salariată și constituia adevăratul inamic: „Ne sprijinim pe țărănimea săracă, întărim alianța cu țărănimea mijlocașă și purtăm un război fără cruțare împotriva chiaburimii”¹⁸.

Pe lângă reforma agrară, apar noi și noi provocări și realizări.

Industrializarea. În *Moneda fantazienilor*, industrializarea începe după înfăptuirea reformei agrare și are loc în industriile de „coop”, care „își deschid porțile de vânzare și pentru habotnicii din afara «coop» -urilor. Cum prețul de «coop» este de șapte ori mai mic decât al industriilor private, se înțelege că nimeni nu va mai cumpăra decât de la industriile de «coop». Industriile private vor fi omorâte cu desăvârșire” (p. 271). Suntem acum în prezența unei naționalizări indirecte, prin ruinare, pe când în realitate naționalizarea a avut loc prin „acaparare”. Tot în realitate, naționalizarea, prima etapă a industrializării României de după cel de-al doilea război mondial, a avut loc într-o perioadă mult mai scurtă decât cooperativizarea, pe care, de altfel, a și anticipat-o. Astfel, „în iunie 1948 s-a adoptat legea naționalizării. În baza acestei legi, până în 1950, au trecut în proprietatea statului principalele întreprinderi industriale și miniere (...), băncile, societățile de asigurare, institutele de sănătate, casele de filme, cinematografele, farmaciile, laboratoarele și întreprinderile chimice”¹⁹.

Devalorizarea monedei pentru dezvoltarea comerțului a cunoscut în România anilor '90 perioada sa de glorie, dar nicidecum cu rezultatele spectaculoase din *Moneda fantazienilor*: „În mecanismul scăderilor automate lunare

și în crearea fluxurilor de circulație monetară stă toată noutatea și incomensurabila forță a sistemului fantazian” (p. 209), forță care „a marcat în câțiva ani o etapă de progres echivalentă cu 50 de ani anteriori” (p. 214).

Creșa, grădinița, școala. Prima creșă din țara noastră a fost înființată în anul 1899 la Fabrica de Tutun din București, iar prima grădiniță la 1 decembrie 1897. Totuși, dezvoltarea pe scară largă a acestora a avut loc abia în perioada comunistă. O asemenea dezvoltare a fost propusă de Ion Pena în povestirea *Moneda fantazienilor*: „Copiii nu mai sunt o sarcină exclusivă a familiei în care se nasc” (p. 264), prin urmare creșterea lor „e dată în seama «leagănuului-coop», înzestrat cu medic și îngrijitoare pregătite special” (p. 263) până la împlinirea vârstei de 5 ani, a familiei (până la vârsta de 15 ani), a grădiniței și a școlii: „În afară de grija părinților, creșterea lor e desăvârșită de grădiniță și de școala primară” (p. 264). Cel mai bun absolvent din fiecare școală primară a fiecărui „coop” este trimis, obligatoriu, la școala superioară. Dacă învățământul primar era gratuit și obligatoriu în România începând cu perioada interbelică, învățământul secundar și superior a devenit gratuit abia în comunism (spre deosebire de soluția propusă de Ion Pena).

George Achim împarte contrautopia românească în **Antiutopie satirică** (reprezentată prin *Agerul pământului* de I.C. Visarion, *Ferma „Coșofana veselă”* de Radu Tudoran și scrieri de Caragiale, Ștefan Zeletin ori Tudor Arghezi) și **distopie** (*Biserica Neagră* de A.E. Baconsky, *Al doilea mesager* de Bujor Nedelcovici, *Perimetrul zero* de Oana Orlea etc.), remarcând faptul că este vorba, în primul caz, despre o ironie militantă: „normele sale morale sunt relativ clare și ea presupune anumite standarde față de care măsoară grotescul și absurdul”²⁰.

Dumitru Micu afirmă despre cărțile lui Radu Tudoran că acestea „procură cel puțin agrement, prin creația de atmosferă”, devenind „attractive și romanele pentru copii”²¹ (2000, p. 477). Este adevărat faptul că la primul nivel de lectură romanul *Ferma „Coșofana veselă”* este pentru copii, însă Florin Manolescu observa încă din anul 1992 caracteristica acestuia de „«poveste-fabulă», cum o numește autorul, având surprinzătoare asemănări cu *Ferma animalelor* de George Orwell” și care „rămâne o «distopie» cordială, umoristică, blândă, tirania măgarului dovedindu-se abia cu puțin mai primejdioasă decât joaca unui copil”²².

Din cele relatate mai sus reiese cu evidență absența unei societăți ideale în romanul *Ferma „Coșofana veselă”* de Radu Tudoran, ci una în care sunt întâlnite tirania și totalitarismul.

Tirania este instituită în mod brutal, violent. Asistăm, practic, la o revoluție în toată regula. Factorul declanșator nu este opresiunea oamenilor (precum la Orwell), ci ... plictiseala („văd numai că mă plictisesc” - p. 17). Puterea este ocupată printr-o stratagemă: măgarul

¹⁷ Camelia Anghelache, *Aspecte selectate din documentele deținute de arhivele naționale din fosta arhivă a CC al PCR privind colectivizarea*. Apud: Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ Apud: Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 53.

¹⁹ Marcela Sălăgean, *Introducere în istoria contemporană a României*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 118.

²⁰ George Achim, *op. cit.*, p. 212.

²¹ Dumitru, Micu, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, Editura Saeculum I.O., 2000, p. 477.

²² Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 15.

Cristofor atrage oamenii de la fermă, unul câte unul, în pivniță, unde îi trimite în lumea viselor și apoi îi zăvorăște acolo: „Măgarul se apropie încet cu spatele, cu prudența cu care merg automobilele în «marșarier» - și de la un pas, își proptise picioarele dindărăt drept în spinarea bietului său stăpân” (p. 33). Odată planul de preluare a puterii reușit, Cristofor se proclamă împărat, decretând: „De astăzi înainte eu sunt mai mare peste voi!” (p. 41). Cei care îndrăznesc să-i pună la îndoială autoritatea sunt pedepsiți: „vaca Joiana, fiindcă s'a împotrivit stăpânirii mele, se pedepsește cu o săptămână de arest în grajd!” (p. 43).

Totalitarismul. Regimul instituit de Cristofor este unul totalitar, bazat nu doar pe teroare, ci și pe sprijinul maselor, egalitatea dintre animale fiind doar la nivel declarativ. Pe de o parte, unii își pot îndeplini năzuințele, iar alții nu („-Asta-i egalitate, vrea să zică! Să nu pot face ce-mi place? Adică de ce nu-i de nasul meu pianul? Nu avem toate animalele drepturi deopotrivă?” [porcul -n.n.] - p. 48) iar, pe de altă parte, atunci când se pune problema unui preț, doar anumite viețuitoare sunt sacrificate, și anume păsările: „-Viața nu-i pusă pe temelii drepte! (...) Se mărită vaca și plătesc găinile...” (cocoșul -n.n.) (p. 97).

Rezistența există, însă, fiind participativă (rămas fidel adevăraților proprietari ai fermei, Azorel refuză să primească mâncarea oferită de noua stăpânire, dar nu ezită, totuși, cu ultimele puteri, să apere ferma de hoți: „Atunci Azor nu mai putu să-și țină firea. Se repezi în mijlocul curții și începu să latre. – Săriți! Săriți! Hoții la găini! hoții la găini!” p. 117) ori pasivă (porcul, nenea Nicolae, nu se mai implică în treburile colectivității atunci când dorința de a cânta la pian nu-i este satisfăcută: „Singurul care se pricepea cu adevărat, porcul, refuzase să ia parte la doliul obștesc - și deci nu se simțea dator să dea o mână de ajutor”, p. 189).

Concluzii

Povestirea *Moneda fantazienilor* de Ion Pena și romanul *Ferma „Coțofana veselă”* de Radu Tudoran sunt două scrieri ce aparțin genului utopic mai puțin cunoscute, ce abia așteaptă să fie (re)descoperite. Dacă *Moneda fantazienilor* este definită încă din subtitlu drept povestire utopică, *Ferma „Coțofana veselă”* este o alegorie, ascunzând mesajele sub forma unei fabule. *Moneda fantazienilor* descrie o lume ideală, în care se regăsesc elemente truvabile nu peste multă vreme în societatea românească: împrăștierea, colectivizarea, industrializarea ori devalorizarea monedei, dar în spatele căreia se ascund tirania și totalitarismul, iar *Ferma „Coțofana veselă”* satirizează o societate ce se

va naște într-un viitor apropiat, caracterizată dintru început prin tiranie și totalitarism.

Aceste două scrieri sunt dovada vie a faptului că granița dintre real și imaginar este extrem de subțire, precum și a vizionarismului celor doi autori, Ion Pena și Radu Tudoran, care surprind o lume ce va să vină și care nu este atât de ideală pe cât pare a fi la prima vedere.

